

Anna Zaczkowska

NEOPOGAŃSTWO ROSYJSKIE. POSZUKIWANIE TOŻSAMOŚCI W POSTKOMUNISTYCZNEJ ROSJI

Głównym problemem, który poruszę, będzie charakterystyka rosyjskich grup neopogan. W pracy posłużę się definicją zjawiska, sformułowaną przez W. Hannegrafa:

As a general term, "neopaganism" covers all those modern movements which are, firstly, based on the conviction that what Christianity has traditionally denounced as idolatry and superstition actually represents/represented a profound and meaningful religious worldview and, secondly, that a religious practise based on this worldview can and should be revitalized in our modern world. The very use of term "neopaganism" as a self-designation clearly contains a polemical thrust toward institutionalized Christianity, which is held responsible for decline of western paganism and the subsequent blackening of its image¹.

Neopaganizm rosyjski narodził się w XIX w., a korzeniami tkwi w romantycznej fascynacji kulturą ludową. Ruchy neopogańskie podjęły z nową energią ożywioną działalność po upadku komunizmu w Rosji. O wzroście liczby „rodzimowierców” (tak sami określają się członkowie tych wspólnot) w Rosji, świadczy m.in.: bardzo ostra walka Cerkwi z tym środowiskiem toczona w latach 90. XX w., dokumenty i apele organizacji chrześcijańskich (prawosławnych) wzywające do potępienia neopoganizmu, a także liczne dyskusje poświęcone tym ruchom w rosyjskiej prasie.

Tym, co najbardziej przyczyniło się do powstania neopoganizmu w Rosji, było poszukiwanie tożsamości i idei narodowych w latach 70. i 80., w czasie kryzysu ideologii komunistycznej. Drugim powodem była słabość Cerkwi Prawosławnej,

¹ [Jako ogólny termin, „neopaganizm” mieści w sobie wszystkie nowoczesne ruchy, których podstawą jest przekonanie, że to, co chrześcijaństwo tradycyjnie potępiało jako idolatrię i przesady w rzeczywistości reprezentuje lub reprezentowało głęboki konstruktywny światopogląd religijny i powinno zostać ożywione we współczesnym świecie. Już samo użycie terminu „neopaganizm” jako określenia własnego światopoglądu, wyraźnie zawiera polemiczny dyskurs przeciwko instytucjonalnemu chrześcijaństwu, które jest odpowiedzialne za upadek pogaństwa na Zachodzie oraz jego późniejsze oczernianie]; W. J. Hanegraaff, *New Age Religion and Western Culture. Esotericism in the Mirror of Secular Thought*, New York 1998, s. 77.

której struktury zostały praktycznie zniszczone. Problematyczna jest sama klasyfikacja ruchów neopogańskich, które w rosyjskiej literaturze przedmiotu są dzielone na trzy podstawowe podgrupy: wspólnoty o ideologii neonazistowskiej, grupy związane z ekologicznym odłamek New Age oraz grupy zajmujące się działalnością „rozrywkową” (pod tym pojęciem rozumiane są wszelkiego rodzaju bractwa rycerzy lub wojów). Współczesna aktywność neopogan jest próbą rekonstrukcji wierzeń dawnych Słowian, ale w niemniejszym stopniu jest także formą określonej reakcji na kulturę postmodernistyczną. Przedstawiciele wspólnot neopogańskich nawołują do duchowej rewolucji, odrodzenia słowiańskiej wspólnoty rodowej, odrzucenia prawa innego niż prawo zwyczajowe i postępowania zgodnego z tradycją przodków. Nawołują również do odrzucenia zdobyczy współczesnej cywilizacji i życia w zgodzie z naturą. Bardzo ważny jest nurt ekologiczny pojmowany w sposób mistyczny. Rosyjski neopaganizm jest mocno związany z kultem Ziemi (opisywanej jako święta matka, rodzicielka dóbr, opiekunka). Członkowie grup propagują mistyczną ekologię, według której człowiek jest tak silnie związany z naturą i przyrodą, że tylko pozostając w ścisłym związku z Matką Ziemią oraz Rodowymi Bogami jest w stanie osiągnąć doskonałość. Doskonałość pojmują neopoganie jako rozwinięcie tych wszystkich możliwości jednostki, które przez różne negatywne czynniki zostały zniwelowane. Na przykład dla ludzi naturalna jest długowieczność oraz odporność na choroby. Przez zmianę sposobu życia, ingerencję w przyrodę, zaprzestanie kultu dawnych bogów jednostka popada w coraz większą degenerację, skraca się czas życia człowieka, pojawiają się nieuleczalne choroby, człowiek nie jest w stanie osiągnąć w życiu harmonii i szczęścia. Neopogańska antropogeneza opisuje człowieka, który pochodzi bezpośrednio od Bogów, jest ich potomkiem, odziedziczył ich siłę i moc. Koncepcja ta wynika z pojmowania jednostki ludzkiej jako części pewnej całości, gałązki z drzewa rodowego, które jest symbolem nieprzerwanego trwania rodu od wieków. W rosyjskich tekstach bardzo często można natknąć się na zdania, w których neopoganie opisują się jako: „My, dzieci Bogów”. Człowiek jest w stanie dorównać w sile, zdrowiu i długowieczności swym przodkom, Bogom Słowiańskim pod pewnymi warunkami. Musi zachować zasady życia rodowego (szacunek dla starszych rodu, wstrzemięźliwość, życie w zgodzie z prawami przodków, powstrzymywanie się od wszelkich używek przede wszystkim od alkoholu i narkotyków). Bardzo istotną kwestią jest przynależność do narodowości rosyjskiej. W części wspólnot neopogańskich zwłaszcza w związku Союз Славянских Общин Славянской Родной Веры – Związek Słowiańskich Wspólnot Rodzimej Słowiańskiej Wiary (CCO CPB, pol.: ZSO SNW) kwestia krwi, narodowości, przynależności do rodu – są kluczowe. Neopoganie z ZSO głoszą wyższość nacji rosyjskiej nad innymi (co spowodowane jest tym, że Słowianie pochodzą od Rodowych Bogów). Nawołują także do powrotu do sposobu życia przodków. Chcą stworzyć nową, alternatywną ideologię religijną, który ma zapewnić członkom wspólnoty osiągnięcie harmonii i szczęścia oraz naprawić i zreformować istniejące struktury polityczne, poprzez oddolną duchową rewolucję.

Neopoganie tradycję chrześcijańską pojmują jako obcą, narzuconą siłą, przeciwną ich ideologii. Podejście tej wspólnoty do chrześcijaństwa nurtu wschodniego jest wrogie. Chrześcijaństwo (jak również wszystkie religie światowe) jest określane

jako międzynarodowa korporacja służąca interesom określonego systemu politycznego, stworzona po to, żeby pozbawić człowieka wolności. Rosyjscy neopoganie głoszą, że są najstarszą wspólnotą religijną na terenie Federacji Rosyjskiej i kontynuują nieprzerwanie tradycję słowiańskiej wiary. Powodem tego jest m.in. prawo Federacji Rosyjskiej dotyczące wspólnot i zrzeczeń religijnych, które w wyniku poprawek po 1998 r. legitymizuje jedynie tzw. tradycyjne religie, odmawiając prawa do istnienia (przynajmniej w sensie prawnym) nowym ruchom religijnym. Działalność nowych ruchów jest utrudniona z powodów administracyjnych i nacisków politycznych, często bywa łamany konstytucyjny zapis zapewniający wolność wyznania.

Rosyjski neopoganizm ma dwa bieguny działania. Z jednej strony głównymi ośrodkami działalności kulturotwórczej są duże ośrodki miejskie, natomiast miejsca kultu są terenami, w których przyroda nie ucierpiała z ręki człowieka. Dla rosyjskich neopogan las lub pole same w sobie tworzą świątynię, drzewa i ziemia są osadzone w sferze sacrum. Istnieją również wiejskie ośrodki działalności, do których pielgrzymują miejscy członkowie ugrupowań. Neopogaństwo rosyjskie jest podzielone na dużą liczbę małych wspólnot oraz kilka większych organizacji. Wspólnoty te nie stworzyły jednego systemu mitów, jednolitej doktryny ani filozofii. Można raczej mówić o zjawisku tworzenia osobnych systemów religijnych w każdej małej społeczności.

Historia działalności neopogan oraz powstawania ideologii neopogańskiej zaczyna się w latach 1971-1974. W tym czasie wychodziło w samizdacie pismo *Вече* („Wiece”) w którym publikowano materiały dotyczące tej tematyki. Autorami są Analolij Iwanow (pseudonim Maljuta Skuratow), Konstantin Wasiljew (który jest do dziś jednym z głównych artystów neopogańskich) oraz Aleksiej Dobrowolskij (Dobrośław). W latach 80. głównymi liderami wspólnot neopogańskich byli Walerij Emieljanow (był on również członkiem kontrowersyjnego, patriotycznego ruchu „Pamięć” (Память), Aleksandr Bielow oraz Wiktor Безверхий Bezwierchij (wykładowca historii filozofii). Wszyscy oni utworzyli własne, autonomiczne wspólnoty neopogańskie. Pierwszą większą organizacją, która chciała zjednoczyć mniejsze wspólnoty oraz stworzyć zwarty system wierzeń stała się *Московская Славянская Языческая Община* Moskiewska Słowiańska Pogańska Wspólnota (МСЯО), utworzona w połowie lat 80. przez uczniów Emeljanowa. W roku 2000 straciła ona swoją autonomię i weszła w skład organizacji *Круг Языческой Традиции* Krąg Pogańskiej Tradycji. Twórcą *Калужской Славянской Общины* (Słowiańskiej Wspólnoty z Kaługi) stał się Wadim Kazakow, wspólnota ta później przekształciła się w ZSO SNW. Dziś w skład ZSO wchodzi 15 wspólnot m.in. z Moskwy, Obwodu Moskiewskiego, Kaługi, Tambowa, Nowokuźniecka, Smoleńska, Magnitogorska, Saratowa. W 2002 r. w ZSO było około tysiąca aktywnych członków².

Obecnie największymi wspólnotami neopogańskimi na terenie Federacji Rosyjskiej są *Круг Языческой Традиции* (Krąg Pogańskiej Tradycji) oraz ZSO. Główną różnicą pomiędzy tymi organizacjami jest odmienne podejście wobec doktryny, kultu i organizacji. ZSO jest organizacją zamkniętą, ściśle hierarchiczną i ideolo-

² В. Терехов, *Об актуальных тенденциях в современном русском нативизме*, [on-line], <http://iriney.ru/document/doc/017.htm> – 2008 III 14.

gię ujmując ortodoksyjnie, włączając w nią jedynie te elementy, które według liderów organizacji są słowiańskie, rosyjskie i tradycyjne. Natomiast Круг Языческой Традиции (Krug Pogańskiej Tradycji) tworzy *bricolage* motywów takich jak kult przodków, joga, trans, medytacja łącząc je w sposób charakterystyczny dla New Age. W swoim statucie ZSO oświadcza, że:

Союз является правопреемником государственного вероисповедания России, запрещенного в итоге правительственного переворота 988-990 гг. Славянская Родная Вера является единственной исконной верой Славян. Союз проповедует древнее вероучение Славян, духовное и культурное наследие предков³.

W ten sposób ta organizacja niejako zastrzega sobie prawo do bycia jedynym strażnikiem czystości ideologii. W swoim statucie oświadcza ona również, że jako jedyna wspólnota neopogańska celebrowa wszystkie wielkie święta słowiańskie oraz organizuje coroczne wiece, mające na celu integrację z mniejszymi grupami. Jako swoje główne zadania ZSO określa ustanowienie, rozprzestrzenienie i nauczanie rodzimej wiary we wszystkich państwach zamieszkałych przez Słowian. Prowadzi też działalność oświatową w celu propagowania słowiańskich świąt i obyczajów. Jest to również grupa, która wchodzi w otwarte konflikty z administracją, poddaje rzeczywistość polityczną Federacji Rosyjskiej ostrej krytyce oraz regularnie wchodzi w jednostronny dialog z władzą, wysyłając do prezydenta listy, protesty i apele. Swoim członkom narzuca dosyć ascetyczny kodeks zachowań, a jej ideolodzy bezustannie podkreślają wyższość nacji rosyjskiej. Doprowadziło to do sytuacji, w której członkowie ZSO nie mają prawa wchodzić w związki z osobami niesłowiańskiego pochodzenia i konfliktu z sądem najwyższym Federacji Rosyjskiej.

Grupa Круг Языческой Традиции (Krug Pogańskiej Tradycji) jest z drugiej strony przykładem organizacji, która zostawia swoim sympatykom dużo swobody i wolności w poszukiwaniu dróg duchowego oświecenia. Nie ma sztywnych, autorytarnych reguł, które są narzucane wiernym, zaś w sferze ideologii czerpie bardzo wiele elementów z tradycji niesłowiańskich. Sam manifest tej wspólnoty tłumaczy, że:

Язычество – не столько религия, сколько древнейшее природное мировоззрение. Пока существует этот Мир, пока светит живое Солнце и вращается живая Земля, пока струят свои воды живые реки среди живых гор и равнин, деревьев и трав, Язычество будет живо в глубинах души и сознания каждого человека, кем бы он ни был и кем бы себя ни считал⁴.

³ [Związek jest prawnym spadkobiercą narodowej religii Rosji, zakazanej w rezultacie zamachu stanu lat 988–990. Rodzima Wiara Słowian jest jedyną odwieczną wiarą Słowian. Związek głosi dawne święte nauki Słowian, duchowe i kulturowe dziedzictwo przodków]. УСТАВ СОЮЗА СЛАВЯНСКИХ ОБЩИН СЛАВЯНСКОЙ РОДНОЙ ВЕРЫ, [on-line], <http://www.rodnovery.com/old/ustav.htm> – 14 III 2008.

⁴ [Poganizm jest nie tyle religią, ile najstarszym, naturalnym światopoglądem, głoszącym więź z naturą i przyrodą. Dopóki istnieje ten świat, dopóki świeci żywe słońce i obraca się żywa ziemia, dopóki swoje wody przelewają żywe rzeki, wśród żywych gór i równin, drzew i traw, dopóty pogaństwo będzie żywe w głębi duszy i świadomości każdego człowieka, kimkolwiek by on nie był i za kogokolwiek by siebie nie uważał]. Наша вера [on-line], <http://slavya.ru/vera.htm> – 15 III 2008.

Ta wspólnota uważa poganizm za jedną, wspólną, naturalną religię ludzkości, która przejawia się poprzez kulturę i obyczaje. Można być poganinem dzięki swemu dobremu postępowaniu i czci dla świata przyrody, nie są do tego potrzebne skomplikowane rytuały. Członkowie grupy twierdzą, że ich głównym celem jest poszukiwanie wielkiej, duchowej prawdy i czerpanie z niej oraz, że człowiek może żyć w zgodzie z naturą i Matką Ziemią. Pogaństwo jest dla nich również formą miłości do swojego rodu, rodzinnej ziemi, rodowych bogów, obyczajów przodków oraz przeszłości narodu. Dwie największe organizacje – ZSO SNW oraz Круг Языческой Традиции (Krug Pogańskiej Tradycji) nie nawiązują między sobą dialogu ani nie współpracują między sobą np. podczas organizowania słowiańskich świąt. Dzieje się tak, ponieważ są to całkowicie odmienne światopoglądy religijne, umieszczane w obrębie jednego zjawiska jakim jest neopoganizm.

Główną różnicą między polskim a rosyjskim neopogaństwem jest całkowicie odmienne podejście badaczy i publicystów do grup neopogan w Polsce i w Rosji. W Polsce neopoganizm jest religijnym fenomenem znanym jedynie wąskiej grupie badaczy, nie podejmuje się na jego temat dyskusji na pierwszych stronach gazet, nie wywołuje on ostrych polemik między politologami, socjologami a religioznawcami. Natomiast rosyjski neopoganizm jest widoczny zarówno w środkach masowego przekazu, jak i na ulicach miast (neopoganie są obecni podczas obchodów różnego rodzaju świąt oraz manifestacji). Dowodem na masowy zasięg zjawiska jest ogromna liczba publikacji, która powstaje wokół tej problematyki. Rosyjscy neopoganie wydają szereg własnych czasopism, niektóre organizacje posiadają własne wydawnictwa. W związku ze zjawiskiem formowania się ideologii, która nie przyjęła jeszcze ostatecznego kształtu, można zaryzykować tezę, że publikacje neopogan to mitotwórcze poszukiwanie własnej tożsamości, próba odpowiedzi na pytanie „Kim my, Słowianie, jesteśmy”. Rosyjski neopoganizm jest zazwyczaj traktowany jako zjawisko związane z polityką i politolodzy analizują go częściej niż religioznawcy.

Drugim punktem, który różni te dwa nurty współczesnego neopoganizmu – rosyjski i polski – jest działalność Cerkwi Prawosławnej, która w sprawie ruchów neopogańskich wydała osobny dokument w 1994 r., jak też aktywnie dokumentuje działalność neopogan. Polski neopoganizm nie jest przedmiotem osobnych analiz i listów duszpasterskich Kościoła katolickiego, ponieważ nigdy nie był tak popularny jak neopoganizm rosyjski.

Rosyjscy neopoganie zaczęli aktywnie działać w pustce i w chaosie, które pozostały po rozpadzie ZSRR. Na początku lat 90. nie było silnej Cerkwi ani regulacji prawnych, które powstrzymywały powstawanie nowych ruchów religijnych. W Polsce istniał silny Kościół katolicki, którego struktury nie zostały zniszczone tak jak struktury Cerkwi. Neopoganie rosyjscy działali w warunkach, w których Rosjanie byli pozbawieni normalnie działających miejsc kultu, opieki duszpasterskiej i podstawowej, obiektywnej wiedzy na temat religii. Chaos dwojakiego rodzaju, zarówno w sferze ideologii, jak i sferze codziennego życia, stał się przyczyną frustracji Rosjan oraz próby poszukiwania nowej, alternatywnej do komunistycznej, ideologii. Kryzys ten zaowocował olbrzymim wzrostem zainteresowania nowymi ruchami religijnymi, które starały się dać Rosjanom odpowiedź na podstawowe egzystencjalne pytania.